

Boekbesprekingen

T. Daems & L. Robert (red.) (2007), **Zygmunt Bauman, De schaduwzijde van de vloeibare moderniteit**. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 232 p.

De Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman (1925) moet niet meer worden voorgesteld aan sociologen. Zijn publicaties over de sociale theorie van de moderniteit en de postmoderniteit zijn gezaghebbend. In 1998 verscheen een overzichtswerk over Bauman in het Nederlands onder redactie van Rien Munters 'Leven met veranderlijkheid, verscheidenheid en onzekerheid'.

De laatste jaren rijst ook zijn ster in de criminologie. In 1995 publiceerde het Nederlands tijdschrift voor Criminologie 'The strangers of the consumer era: From the welfare state to prison' en in 2000 publiceerde het British Journal of Criminology Baumans 'social issues of law and order'.

Tom Daems en Luc Robert vonden het dus tijd om opnieuw een overzichtswerk in het Nederlands uit te brengen over Bauman. De redacteurs willen daarbij het werk van Munters en anderen niet dunnetjes overdoen, noch qua opzet, noch qua inhoud. De redacteurs stellen dat het boek niet beoogt een Nederlandstalige inleiding te zijn op het werk van Bauman. Wel willen zij de biografie of het overzichtswerk overstijgen via "*een reeks zelfstandige essays waarin elke auteur het werk van Bauman mobiliseert, ermee in interactie treedt, hem op de korrel neemt, een boek of een kernidee als vertrekpunt neemt, ...*" (p. 1).

Bovendien zijn de essays vooral geconcentreerd rond thema's die gebundeld kunnen worden onder de noemer 'De schaduwzijde van de vloeibare moderniteit': criminaliteit, onveiligheid, geweld, sociale uitsluiting en armoede. Hieruit blijkt ook een andere – minder uitgesproken – betrachting van de redacteurs: de lezer overtuigen dat "*het werk van Zygmunt Bauman interessant is voor criminologen*" (Daems, 2006, p. 51).

Het werk van Bauman spreekt lezers aan over disciplinaire grenzen heen. De 11 auteurs die een bijdrage schrijven zijn dan ook filosofen, sociologen en criminologen uit Nederland, Vlaanderen en Groot-Brittannië. Het boek bevat ook

drie naar het Nederlands vertaalde hoofdstukken waarin Zygmunt Bauman zelf aan het woord is (de tekst van een lezing die hij gaf op de jaarlijkse conferentie van de British Society of Criminology, Leeds University in 2005; de neerslag van een interview van de redacteurs met Bauman; en de Nederlandse vertaling van een publicatie die in 2000 verscheen als 'Social issues of law and order' in het British Journal of Criminology).

Het resultaat is een boek met 13 hoofdstukken en een inleiding van de redacteurs. Het zou dan ook te ver leiden om de bijdrage van elk van de auteurs te bespreken. Een kort overzicht van Baumans inzichten kan echter niet ontbreken. Bauman stelt dat elke samenleving worstelt met vraagstukken over normen en orde. De handhaving van recht en orde wordt echter in toenemende mate verschaald tot de belofte van persoonlijke veiligheid (p. 17), terwijl de 'echte' problemen van onbehagen en onzekerheid niet aan bod komen. Een beleid van recht en orde richt zich bovendien tot de Ander, degene die zichzelf uitsluit (p. 210).

Bauman krijgt, na de inleiding, het eerste en het laatste woord (hoofdstuk) in het boek. Vervolgens is het aan Hans Boutellier (Kristallen en vloeistof, Veiligheid in het werk van Zygmunt Bauman); Koen Raes (Hoe het veiligheidsdenken onveiligheid produceert door uitsluiting, het postmoderne onbehagen van Zygmunt Bauman); Willem Schinkel (Genese en sociale functie van een geweldssemantiek); Tom Daems (Moderniteit en overbodigheid. Strafsociologische aanzetten in het werk van Zygmunt Bauman); Elisabeth Lissenberg (Misdaad en straf bij Zygmunt Bauman); Luc Robert (Poreuze muren, normalisering van de gevangenis in de vloeibare moderniteit); Eric Claes (De duistere zijde van individualisering, Zygmunt Bauman, Paul Auster en de kracht van de literaire verbeelding); Keith Hayward en Jock Young (Zygmunt Bauman en culturele criminologie); Ronny Lippens (Zwerven en assembleren, Eclectisme en tribale identiteit onder criminologen) en ten slotte Walters Weyns (Het primaat van de interpretatie) om met Baumans' ideeën aan de slag te gaan.

De bijdragen van de verschillende auteurs slagen er inderdaad in om de wetenschappelijke inzichten aan te scherpen en de analyses te verduidelijken. Feit is dat Bauman niemand van de auteurs onberoerd laat.

Het boek heeft de verdienste om Bauman, die hermetisch kan schrijven, toegankelijk te maken. Het boek is integraal in het Nederlands (de Engelstalige bijdragen, ook die van Bauman zelf, zijn naar het Nederlands vertaald). De korte hoofdstukken bevorderen de leesbaarheid. De commentaren op, analyses van en kritieken op het werk van Bauman dragen er in niet geringe mate toe bij dat lezers de auteur, en in één beweging auteurs als Garland, Young en Wacquant, snel zullen leren kennen. Dit boek is dan toch een goede introductie in het recente denken van Bauman over de schaduwkanten van de vloeibare samenleving.

De redacteuren zijn wat mij betreft ook geslaagd in hun opzet om de meerwaarde van Bauman voor de criminologie aan te tonen. In een overzichtswerk van David Garland en Richard Sparks, 'criminology and social theory' (waarin ook Bauman een bijdrage levert), beschrijft Garland overigens perfect de meerwaarde van een socioloog als Bauman voor de criminologie: "*The social transformations of late modernity pose new problems of criminological understanding and relevance, and have definite implications for the intellectual dispositions, strategic aims and political commitments that criminology inevitably entails.*" (Garland & Sparks, 2000, p. 2)

Dit is geen boek om in één keer uit te lezen, gezien, zoals dat wel meer het geval is bij overzichtswerken, sommige bijdragen elkaar enigszins overlappen. Kernconcepten van Bauman worden door een aantal auteurs telkens opnieuw uiteengezet: drie keer de uiteenzetting lezen over *Sicherheit* ('security', 'safety' en 'certainty') of over het proces van *Othering* is iets te veel van het goede. Ook centrale citaten van Bauman komen regelmatig terug doorheen het boek. Hierdoor ontstaat een zekere verzadiging bij de lezer, en de hang naar vernieuwende inzichten of frisse ideeën. In dat opzicht is het hoofdstuk van Schinkel uitstekend: zijn Baumaniaanse analyse van de genese en de sociale functie van een geweldssemantiek en vooral zijn 'intellectualisme van geweld' (p. 81) houdt de socioloog of criminoloog in de academische wereld een snijdende spiegel voor.

Hans Boutellier merkt terecht op dat Bauman weerstand oproept: "*zijn analyses zijn groots en meeslepend, maar zij bieden weinig ruimte voor tegenwerpen of dialoog*" (p. 37). Lissenberg sluit zich hierbij aan, en stelt vast dat Bauman een voorkeur heeft voor onverbiddelijke trends (p. 109).

De grootste kritiek op Bauman blijkt (Hayward & Young, p. 155 Robert, p. 123) de paradox te zijn dat net dé theoreticus van de vloeibare moderniteit in termen van dualiteiten en dus van onderling exclusieve categorieën denkt. Om deze analyses te staven gebruikt Bauman ter illustratie bovendien ideaaltypische, bijna archetypische, voorbeelden, zoals de Pelican Bay gevangenis en de gated communities. Wetenschappelijk gezien is het voor de lezer niet steeds duidelijk wat de empirische basis is van Baumans uitspraken (Lissenberg, p. 108).

Bovendien neemt de cultuurkritiek van Bauman het karakter aan van een enigszins verlamdend cultuurpessimisme (Boutellier, p. 45), een kritiek die ook Garland kreeg na het verschijnen van zijn 'The culture of control' (Daems, 2005). Er is geen uitweg, er is alleen de vlijmscherpe analyse. De inzichten zijn zo scherp dat vooral de 'ondraaglijke uitzichtloosheid van het bestaan' overblijft. Dit leidt niet enkel tot onbehagen, maar vooral tot inertie. Walter Weyns (p. 205) ziet dit duidelijk anders. Volgens hem is, in een vloeibare samenleving, het interpreteren "*misschien wel de meest urgente vorm van hande-*

len – de eigenlijke verandering”. ‘The new poor’, de mensen die zijn uitgesloten, zal het een zorg wezen.

Met deze inhoudelijke discussie kan de lezer mij erop betrappen ook al ‘in interactie te treden’ met de ideeën van Bauman. Meteen blijkt dat het boek wel degelijk slaagt in zijn opzet: de discussie over Bauman op gang brengen en/of verder stimuleren. Dit is ongetwijfeld de verdienste van het boek en het was ook de centrale doelstelling (p. 1).

Freya Vander Laenen

UGent, Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP)

Referenties

- Bauman, Z. (1995), The strangers of the consumer era: From the welfare state to prison, *Tijdschrift voor Criminologie*, 37, 210-218.
- Bauman, Z. (2000), Social Issues of Law and Order, *British Journal of Criminology*, 40, 205-221.
- Garland, D. & Sparks, R. (eds.) (2000), *Criminology and social theory*. Oxford: Oxford university press.
- Daems, T. (2006), Zygmund Bauman en de criminologische verbeelding, *Panopticon*, 2006, 27, 51-54.
- Daems, T. (2005), Hoge bomen vangen veel wind. Het debat rond David Garlands The Culture of Control, *Panopticon*, 2005, 26, 49-58.
- R. de Groof, R. Janssens, J. Degadt en E. Witte (red.) (2005), **Politiek, taal, onderwijs en samenleving in beweging. Brusselse thema's 14**. Brussel: VUB Press, 494 p.

Het veertiende nummer in de reeks *Brusselse thema's* markeert de overgang van het aan de Vrije Universiteit Brussel gesitueerde BRUT (Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel) naar het interuniversitaire BRIO (Brussels Informatie-, Documentatie- en Onderzoekscentrum). Elf hoofdstukken over gevarieerde onderwerpen moeten duidelijk maken dat Brussel “een bijzonder interessant studiegebied” vormt. Tegelijk moet het boek er de aandacht op vestigen dat het BRIO een “reëel toegankelijk” centrum is (meer informatie op www.briobrusseel.be). Door die aanpak mist het boek focus en krijgen we een heel heterogene verzameling bijdragen voorgeschoteld, van korte onderzoeksnota's tot uitgebreide historische studies, met bijna als enige bindend element dat ze alle over Brussel gaan. Maar voor wie in Brussel geïnteresseerd is, biedt het vanuit verschillende disciplines en over verschillende thema's een (partieel) zicht op de complexe maar boeiende stad die Brussel is.

Het boek bestaat uit drie delen, over politiek, taal & onderwijs en migratie. Het deel over politiek toont de ingewikkelde institutionele context waarin in Brussel politiek gevoerd moet worden. In het inderhaast (getuige de vele tik- en taalfouten) geschreven openingshoofdstuk van *Els Witte en Roel De Groof* wordt een chronologisch overzicht gegeven van hoe de Vlamingen in de periode 1995-2005 over Brussel dachten. De auteurs besteden daarbij aandacht aan

de resoluties die het Vlaams Parlement in 1999 goedkeurde en aan het Brussels Manifest dat door een groep Brusselse Vlamingen werd opgesteld. Ze wijzen op de spanning tussen onder meer Brussel als Vlaamse hoofdstad en als hoofdstad voor alle Belgen; Brussel als Nederlandstalige en Franstalige stad en als (veeleer) meertalige en multiculturele stad; Brussel volgens de Vlamingen en Brussel volgens de Vlaamse Brusselaars. De auteurs besluiten met de open deur dat “het Vlaamse denken over Brussel zich nog lang niet in een eindfase bevindt”.

Vervolgens brengt *Roel De Groof* de nu grotendeels onbekende advocaat-publicist Louis Frank in beeld. Hij beschrijft hoe Frank er al bij het begin van de twintigste eeuw voor ijverde om van Brussel de hoofdstad van Europa en zelfs van de wereld te maken. Op basis van uitgebreid en uitvoerig aangebracht bronnenmateriaal – zowat de helft van het hoofdstuk bestaat uit voetnoten – leren we dat nog vóór het interbellum de idee van Brussel als wereldstad opgang maakte, niet alleen dankzij politieke inzet maar ook door de bijdragen van opiniemakers als Louis Frank.

Het derde en het vierde hoofdstuk brengen in kaart hoe moeilijk de besluitvorming in Brussel verloopt omdat zowel het Brussels Gewest als de gemeenschappen en de gemeenten erbij betrokken (moeten) zijn. *Jan Franssen* bespreekt de beleidspraktijk inzake stedelijke heropleving in de periode 1995-2005. Het belang van cultuur voor een stedelijke heropleving wordt steeds meer beklemtoond, op het vlak van marketing, werkgelegenheid en een herwaardering van het sociale leven. In Brussel behoort cultuur echter tot de bevoegdheidsdomeinen van de Vlaamse Gemeenschap, terwijl stedenbouw een zaak voor het Brussels Gewest is. Daardoor kan het cultuurbeleid zich in Brussel niet ten volle ontwikkelen. De auteur pleit daarom voor overleg tussen de overheden, opdat Brussel mee via cultuur tot heropleving zou kunnen komen. *Joost Vaesen* komt tot een gelijkaardig besluit wat betreft de samenwerking tussen het Brussels Gewest en de Brusselse gemeenten op het vlak van stadsvernieuwing. Het instrument van wijkcontracten toont het belang van dergelijke samenwerking, maar laat tegelijk zien dat de visie en de aanpak van de overheden verschillend is.

Het deel taal & onderwijs begint met een hoofdstuk van *Rudi Janssens* over het Nederlandstalig volwassenenonderwijs in Brussel. De initiatieven van de Franstalige Gemeenschap trekken vooral Franstaligen aan die Nederlands als tweede taal willen leren omdat het voor hun job belangrijk is. De initiatieven van de Vlaamse Gemeenschap worden daarentegen vooral bevolkt door anderstaligen voor wie het Nederlands de derde of vierde taal is, die ze willen kennen voor hun job, maar ook om zich beter te kunnen integreren in Brussel. Anderstaligen kiezen met andere woorden niet automatisch voor het Frans, noch in hun job, noch privé (bijvoorbeeld wat betreft de school voor hun kinderen). Het groeiend gebruik van het Engels in Brussel gaat daardoor vooral

ten koste van het Frans, terwijl het Nederlands als alternatief voor het Frans gezien wordt in de meertalige omgeving die Brussel is.

Luk Van Mensel brengt vervolgens een korte onderzoeksnota rond de taalvaardigheid van Franstalige leerlingen in het Nederlandstalige onderwijs in Brussel. Franstaligen sturen hun kinderen naar Nederlandstalige scholen omdat ze tweetaligheid belangrijk achten op de arbeidsmarkt. De vraag is dan of die leerlingen tweetaligheid bereiken aan het einde van het algemeen secundair onderwijs, ook al richt dat onderwijs zich op eentalig Nederlandstalige leerlingen. De conclusie is dat dit grotendeels het geval is. Het onderzoek van *Karen François* sluit daarbij aan en gaat na hoe het komt dat het Nederlandstalig onderwijs in Brussel een goede reputatie heeft. De reden blijkt te zijn dat het op drie manieren selectief is. Er wordt vrijwel enkel algemeen secundair onderwijs aangeboden en nauwelijks technisch of beroepsonderwijs. Het onderwijs is eentalig en monocultureel: kennis van het Nederlands is een vereiste en men heeft nauwelijks aandacht voor anders- of meertaligheid. En het richt zich voor een groot deel niet op Brussel zelf, maar heeft voor bijna de helft leerlingen van buiten Brussel. Het eentalige en monoculturele karakter van het onderwijs in Brussel is geen unicum. Dat blijkt uit de hoofdstukken van *Rudi Janssens* en van *Mc Andrew, Lemine & Smith* waarin de Brusselse situatie wordt vergeleken met die in Québec, waar Engelstalig en Franstalig onderwijs naast elkaar bestaan. Beide regio's hebben als overeenkomst dat de talen in het onderwijs letterlijk 'langs elkaar' bestaan, met andere woorden dat er nauwelijks contact is tussen de onderwijssystemen. De onderwijssystemen creëren een eentalige leefwereld, terwijl het aantal migranten en daarmee de meertaligheid en multiculturaliteit toenemen. In beide regio's blijkt het Frans ook niet te evolueren tot een lingua franca, maar slaagt de andere taal erin een eigen positie te verwerven en behouden. Uit al deze hoofdstukken blijkt dus dat het Nederlands zeker een toekomst heeft in Brussel, omdat ook anderstaligen zich van deze taal bedienen en zo het meertalige karakter van Brussel mee in stand houden.

Het laatste deel van het boek bundelt twee bijdragen over migratie. *Els Witte* schetst de hoofdlijnen uit het onderzoek naar de immigratie in Brussel in de periode 1815-1975. Het historisch onderzoek spitst zich toe op twee periodes: het midden van de 19e eeuw en de periode 1920-1970. In de eerste periode was er economische migratie van laaggekwalificeerde arbeiders uit Vlaanderen enerzijds en anderzijds van Walen en buitenlanders, zowel gekwalificeerde arbeiders, middenklasse als adel, die zorgden voor een groeiend gebruik van het Frans als omgangstaal. Er was ook een beperkte politieke migratie, van zij die streeden om meer democratie en die in Brussel een open en liberaal klimaat vonden, maar evenzeer voor Brussel kozen vanwege de centrale ligging, de lagere prijzen in vergelijking met andere steden en het Frans als cultuurtaal. Politieke migranten waren er ook in de tweede periode, namelijk van zij die de repressie ontvluchtten. De economische migratie nam de vorm aan van gastar-

beiders die een beter bestaan in België werd voorgehouden maar terechtkwamen in de armste buurten van Brussel en evolueerden tot migranten die op alle vlakken achtergesteld werden – en worden.

In het laatste hoofdstuk bespreekt *Eva Schandevyl* de gevolgen van de komst van migranten op de vakbonden in Brussel. Vakbonden gaan traditioneel uit van een collectieve identiteit van de arbeidersklasse. In Brussel wordt dat uitgangspunt echter onder druk gezet door de regionalisering van België enerzijds en de komst van migranten en allochtonen anderzijds. De vakbonden evolueerden van tegenstanders van migratie tot verdedigers van de belangen van migranten, vooral vanaf het moment dat bleek dat de migranten permanent in België zouden blijven. Dit was een langzame evolutie over vijftig jaar, waarbij een waaier aan strategieën werd gevolgd, met andere woorden waarbij noch tussen, noch binnen de vakbonden eenheid gevonden kon worden, noch in visie noch in werking. Dit leidde tot veel woordelijke beloftes, maar tot weinig resultaten. De vakbonden hadden en hebben onvoldoende interesse in de migrantenproblematiek en komen niet tot een coherent beleid. Zoals in andere hoofdstukken kan de conclusie hier zijn dat Brussel een beetje België in het klein is.

Kurt De Wit
KULeuven, Dienst Onderwijsbeleid

Onderwijs en ongelijkheid

Nils Duquet, Ignace Glorieux, Ilse Laurijssen en Yolis Van Dorsselaer (2006), **Wit krijgt schrijft beter. Schoolloopbanen van allochtone jongeren in beeld**, Antwerpen/Apeldoorn, Garant, 106 pp.

Nico Hirtt, Ides Nicaise, en Dirk De Zutter (2007), **De school van de ongelijkheid**, Berchem, Epo, 171 pp.

De onderwijssociologie kent een recente ontstaansgeschiedenis. Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw groeide de interesse in dit domein. De massificatie van het onderwijs, maar vooral de idee dat deze gepaard zou gaan met een democratisering van het onderwijs, is daar niet vreemd aan. Onderwijs werd gezien als een middel om de maatschappelijke ongelijkheid tegen te gaan. Als mijlpaal in het onderwijssociologisch onderzoek geldt het grootschalige onderzoek van James Coleman en collega's, die halverwege de jaren zestig in opdracht van het Amerikaanse parlement een studie opzetten naar gelijke onderwijskansen (Coleman e.a., 1966). De centrale bevinding van dit onderzoek was dat de studieprestaties en -vorderingen van leerlingen in de eerste plaats bepaald worden door hun sociale herkomst. Intussen zijn we al een paar jaar de 21ste eeuw binnengetrepen, en moeten we vaststellen dat deze bevinding van Coleman nog steeds standhoudt. Een vrij stabiel verband in het internationale onderzoek is het verband tussen sociale herkomst en onderwijssucces. Het is

bovendien intussen welbekend dat in het PISA-onderzoek van de OECD Vlaanderen naar voor komt als één van de koplopers als het op cognitief presteren aankomt, maar tegelijk ook de twijfelachtig positie bekleedt van koploper in termen van ongelijkheid. Volgens Unicef is België het land met de grootste kloof tussen de sterkste en zwakste presteerders en zou deze kloof verband houden met sociale herkomst. Deze vaststelling vormt het uitgangspunt van het boek *'De school van de ongelijkheid'*. Het boek beoogt aan de hand van feitenmateriaal een dieper inzicht te verkrijgen in de sociale ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs. Hierbij gaat eveneens aandacht naar de achterstandssituatie van allochtone jongeren in ons onderwijs, zij het eerder beperkt. De auteurs proberen met name aan te tonen dat de achterstand van allochtonen vooral een kwestie is van sociaaleconomische ongelijkheid. Het zijn precies de schoolprestaties van allochtone jongeren in Vlaanderen die het onderwerp vormen van het boek *'Wit krijgt schrijft beter'*. In dit boek wordt een grondige vergelijking gemaakt van de schoolloopbanen van autochtone en allochtone leerlingen en wordt gezocht naar een verklaring voor de onderwijsachterstand van de allochtone leerlingen. In beide boeken vormt ongelijkheid in het onderwijs dus het centrale thema, zij het dat de focus verschilt: het ene beschouwt sociaaleconomische ongelijkheid, terwijl het andere etnische herkomst centraal stelt.

'De school van de ongelijkheid' is overduidelijk een boek met een boodschap. De auteurs zelf stellen dat het boek bedoeld is als een aanzet tot reflectie. Het eerste hoofdstuk biedt een overzicht van cijfermateriaal dat vooral het bestaan van sociaaleconomische ongelijkheid in het onderwijs moet aantonen. Hierbij worden niet alleen Vlaamse cijfers beschouwd, maar wordt ook over de grenzen gekeken. Het blijkt dat sociale ongelijkheid overal een feit is, al vallen er tussen de verschillende landen wel de nodige verschillen op te tekenen. En de grootste ongelijkheid wordt gevonden in Vlaanderen. In dit hoofdstuk wordt ook bepleit dat prestatieverschillen tussen autochtonen en allochtonen gewoon gezien moeten worden als verschillen te wijten aan hun ongelijke sociale herkomst. Deze reductie van het migrantenprobleem tot een sociaaleconomisch probleem komt wat vreemd over, gezien in werken waar de verschillen tussen allochtone en autochtone leerlingen centraal staan, zoals in *'Wit krijgt schrijft beter'*, er doorgaans net op gewezen wordt dat deze prestatieverschillen niet uitsluitend aan één factor toe te schrijven zijn (zie ook bijvoorbeeld Jacobs e.a., 2007; Sierens e.a., 2006). Uiteraard speelt de sociale herkomst van de allochtone leerlingen een rol, maar naast deze achterstelling blijft ook het probleem van integratie, waarbij culturele factoren zoals bijvoorbeeld taal op de voorgrond komen. Deze factoren worden echter in *'De school van de ongelijkheid'* aan de kant geschoven ten voordele van de sociaaleconomische verklaring. Het typeert trouwens dit werk dat alle 'ongelijkheden' in het onderwijs, zoals ook bijvoorbeeld geslachtsverschillen (p. 40), afgemeten worden en ondergeschikt gemaakt worden aan de sociaaleconomische ongelijkheid, om op die manier het belang van deze laatste ongelijkheid te onderstrepen. Tegelijk

wordt door die aanpak echter gesuggereerd dat die andere 'ongelijkheden' eigenlijk onterecht aandacht krijgen vanuit het onderzoek en beleid, en dat men daar maar beter niet te veel energie aan verspilt. Het is nogal vreemd om verschillende ongelijkheden in een concurrentiepositie gewrongen te zien worden, terwijl aandacht voor de ene ongelijkheid toch niet noodzakelijk het verslappen van de aandacht voor de andere hoeft te impliceren?

Na de cijfermatige evidentie komen dan een aantal eerder klassiek onderwijs-sociologische ideeën met betrekking tot onderwijsongelijkheid aan bod. Er wordt ingegaan op het verschil tussen massificatie en democratisering, of de bedenking dat het feit dat mensen in grotere getale hogere diploma's halen, niet noodzakelijk wijst op democratisering. Er wordt ingegaan op de mythe van de meritocratische samenleving en hoe de idee van meritocratie in praktijk sociale selectie in de hand werkt. En ook de klassieke reproductietheorieën komen aan bod. Dergelijk overzicht van deze ideeën en bedenkingen blijft interessant. Jammer alleen dat er niet steeds even accuraat wetenschappelijk te werk wordt gegaan. Zo worden er redeneringen naar voren geschoven die niet of nauwelijks ondersteund worden door onderzoek of empirische evidentie. Waarop is bijvoorbeeld de stelling gebaseerd dat het feit dat leerlingen gedemotiveerd geraken leidt tot afhaken en geweld op school (p. 56)? Is dit verband al ooit aangetoond? Bestaat er empirische evidentie dat demotivatie en geweld op school samengaan? Dergelijke stellingen kunnen niet zomaar geponeerd worden, maar moeten worden onderbouwd. Bovendien lezen we soms nogal eigenzinnige interpretaties van theorieën. Er wordt beweerd dat de theorie van de socioculturele handicap, die de verdienste heeft de aandacht te vestigen op het verband tussen sociale herkomst en slagen op school, ervan uitgaat dat de school goed functioneert, maar dat het probleem bij de gezinnen ligt, in die zin dat de kinderen van arbeiders en migranten onvoldoende aangepast zijn (p. 95). Bourdieu (1966) visie met betrekking tot cultureel kapitaal en de culturele handicap van arbeiderskinderen wordt hiermee toch enigszins geweld aangedaan. Bourdieu (1966) gaf immers aan dat leerkrachten en scholen deze handicap te vaak als een gegeven beschouwen, als iets aangeboren, en hierdoor de culturele achterstand van die leerlingen legitimeren. Leerkrachten ondernemen dan ook weinig om deze achterstand te remediëren waardoor ze de ongelijkheid bestendigen en reproduceren. Waarmee de bal toch duidelijk in het kamp van de school wordt gelegd en de 'schuld' niet louter in de schoenen van de zwakkere gezinnen wordt geschoven.

'*Wit krijgt schrijft beter*' is, in vergelijking, een eerder klassieke, wetenschappelijke studie die voornamelijk als doel heeft alle gegevens over schoolloopbanen van allochtone leerlingen nog eens op een rijtje te zetten en te toetsen aan de realiteit. Cijfers vormen dus de kern van dit boek, maar er wordt ook op zoek gegaan naar verklaringen voor vastgestelde verschillen tussen allochtone en autochtone leerlingen. Uitgebreid literatuuronderzoek vormt hier – zoals het hoort – de basis. Er wordt ingegaan op verschillende soorten verklaringen: van

verklaringen die de nadruk leggen op socio-economische achterstelling, gezinskenmerken en persoonlijkheidskenmerken, over verklaringen die focussen op integratieproblemen en daarbij culturele factoren op het voorplan schuiven, tot verklaringen op het niveau van de klas en de school, met name de etnische segregatie van leerlingen en de effecten daarvan. De beschikbare data (SONAR) laten echter niet toe alle verklaringen te toetsen, waardoor we toch met een aantal vragen achterblijven. Het boek besteedt niet alleen aandacht aan het secundaire onderwijs, maar ook verschillen op het niveau van het hoger onderwijs worden belicht, waarbij eveneens naar verklaringen gezocht wordt. Wat dit boek nog eens onderstreept, is de grote achterstand van migrantenkinderen en dat deze achterstand niet eenvoudig monocausaal te verklaren valt. Er moet met diverse factoren (tegelijk) rekening gehouden worden. Wat dit boek ook duidelijk maakt, is dat er in dit verband, in Vlaanderen, nog heel wat onderzoekswerk verzet moet worden.

Er wordt slechts heel beperkt ingegaan op een mogelijke remediëring van de vastgestelde ongelijkheden. De auteurs leggen de klemtoon op het gebrek aan passend cultureel kapitaal, waardoor migrantenkinderen weinig aansluiting vinden bij de cultuur die de school voorstaat. Ze stellen dat het aangewezen is dat er van kleins af wordt ingewerkt op de primaire socialisatie van kinderen, maar vragen zich daarbij af in welke mate het onderwijsbeleid daarbij een rol moet spelen.

In *'De school van de ongelijkheid'* worden wel een aantal concrete voorstellen gedaan om iets aan de sociaaleconomische ongelijkheid te doen. Het voorstel een comprehensief systeem te ontwikkelen op het niveau van het secundair onderwijs is echter geenszins nieuw (cf. Sierens e.a., 2006). De auteurs staan wel ook uitgebreid stil bij de randvoorwaarden die vervuld moeten worden en de praktische organisatie van zo een comprehensief systeem. Origineler is het voorstel de 'quasi-marktwerking' van het Vlaamse onderwijssysteem aan banden te leggen of toch maatregelen te treffen om de perverse effecten ervan uit te schakelen. Hier schoppen de auteurs tegen het heilige huisje van de vrije schoolkeuze. Het principe van de vrije schoolkeuze betekent immers een inperking van de vrijheid van sociaal zwakkeren, die vaak in minder goede scholen terecht komen 'waar nog plaatsen vrij zijn'. Een oplossing is zowel de vrije schoolkeuze als de vrijheid van onderwijs af te schaffen om zo de concurrentieslag tussen scholen een halt toe te roepen. Het blijkt immers dat deze concurrentiële situatie weliswaar leidt tot hoge kwaliteit, maar tegelijk segregatie en ongelijkheid in de hand werkt. Het spreekt echter voor zich dat het afschaffen van de vrijheid van onderwijs haaks staat op de geschiedenis van het Belgische onderwijs. Andere ingrepen zijn dus gewenst, zoals bijvoorbeeld een nationaal curriculum met nationale examens om een homogene onderwijskwaliteit in verschillende scholen te waarborgen. Er wordt ook gesuggereerd dat elke school – dus niet alleen het gemeenschapsonderwijs – moet werken aan pluralisme en tolerantie. Er zou bovendien strenger toegekeken kunnen worden op

uitsluiting en doorverwijzing van leerlingen en strenge controles op niet-discriminatie zijn gewenst. Aan de vraagzijde wordt bepleit de vrije schoolkeuze te beperken en in dat kader in Vlaanderen bijvoorbeeld minimumquota van allochtone leerlingen op te leggen zodat ‘witte scholen’ niet langer leerlingen uit minderheidsgroepen kunnen weren. Er wordt gewezen op het voorstel van de beweging ‘Oproep voor een democratische school’ om elke leerling van overheidswege een school toe te wijzen op basis van woonplaats en de wenselijke sociale mix van scholen. Mits er in een andere school dan nog plaatsen beschikbaar zijn, zouden leerlingen dan een paar weken voor de aanvang van het schooljaar nog mogen vragen van school te veranderen. Verder worden in het boek nog voorstellen gedaan met betrekking tot onderwijs in de multiculturele samenleving en wordt ook ingegaan op de pedagogische praktijk. Voornamelijk met betrekking tot dit laatste worden verschillende thema’s aangesneden en verschillende suggesties gedaan zonder dat dit sterk (theoretisch) onderbouwd wordt. Hetzelfde geldt voor het beknopte stuk over hoe leerkrachten omgaan met verschillende groepen van leerlingen en hoe dit in de hand gewerkt wordt door de onderwijsstructuur: ook dit stuk is slechts heel beperkt uitgewerkt en had misschien beter achterwege gelaten kunnen worden.

Wat beide boeken alleszins duidelijk maken, is dat sociaaleconomische en etnische ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs nog steeds een feit zijn en een niet te onderschatten probleem vormen. Wat deze boeken evenzeer duidelijk maken, is de nood aan diepgaand onderzoek in Vlaanderen naar oorzaken en effecten van deze ongelijkheden. Huidig onderzoek moet te vaak beroep doen op secundaire data, waardoor vaak enkel met de ‘usual suspects’ rekening gehouden kan worden. Het effect van de socio-etnische samenstelling van de school, of het voorkomen van discriminatie, of de rol van leerkrachten bij het reproduceren of juist tegengaan van ongelijkheid, ... zijn slechts enkele voorbeelden van thema’s die daardoor onderbelicht zijn. Dergelijk onderzoek is nochtans noodzakelijk om een volledig beeld te krijgen van de processen die de ongelijkheid in de hand werken en eventueel in stand houden. Het is ook essentieel om met kennis van zaken na te kunnen denken over haalbare remedies.

Mieke Van Houtte
UGent, Vakgroep Sociologie

Referenties

- Bourdieu, P. (1966), *L'École conservatrice. Les inégalités devant l'école et devant la culture*. *Revue Française de Sociologie*, 7, p. 325-326.
- Coleman, J., Campbell, E., Hobson, C., Mcpartland, J., Mood, A., Weinfeld, F., York, R. (1966), *Equality of educational opportunity*. Washington: U.S. Department of Health, Education, and Welfare, Office of Education, United States Government Printing Office.
- Jacobs, D., Rea, A. & Hanquinet, L. (2007), *Prestaties van de leerlingen van buitenlandse herkomst in België volgens de PISA-studie: vergelijking tussen de Franse Gemeenschap en de Vlaamse Gemeenschap*. Brussel: Koning Boudewijn Stichting.

Sierens, S., Van Houtte, M., Loobuyck, P., Delrue, K. & Pelleriaux, K. (Red.) (2006), *Onderwijs Onderweg in de Immigratiesamenleving*. Gent: Academia Press.

Vertraagde beelden

M. Swyngedouw, J. Billiet & B. Goeminne (red.) (2007), **De Kiezer Onderzocht. De verkiezingen van 2003 en 2004 in Vlaanderen**. Leuven: Universitaire Pers Leuven.

Ik weet niet precies hoe het bij de zuiderburen zit, maar in Nederland geldt Johan Crujff als de grootste Europese voetballer aller tijden. Misschien wel als de beste van de wereld, al wijzen mensen met minder verstand van zaken naar spelers als Pelé of Maradona. Na zijn actieve voetballoopbaan is Crujff, tot op de dag van vandaag, actief als onder meer gezaghebbend en spraakmakend voetbalanalyticus op televisie. Hij wist en weet in die hoedanigheid de Nederlandse taal te verrijken met tal van fraaie uitdrukkingen en puntige wijsheden, waarvan 'Elk voordeel hep z'n nadeel' slechts een enkel klassiek voorbeeld is.

En andersom, voeg ik er op mijn beurt vrijpostig aan toe: elk nadeel heeft zijn voordeel. Neem de studie *De Kiezer Onderzocht*, een bundel beschouwingen die de federale verkiezingen van 2003 en de Vlaamse en Europese verkiezingen van 2004 in Vlaanderen centraal stellen. Het boek is pas in 2007 verschenen, enkele jaren dus na de verkiezingen waaraan zo uitgebreid en grondig aandacht wordt besteed. Sterker nog, sinds 2004 zijn al weer enkele andere belangrijke verkiezingen gehouden, zoals recentelijk die voor het federale parlement van 10 juni 2007. Is het boek aldus mosterd na de reeds geruime tijd geleden verorberde maaltijd geworden? Een studie waarin naar het politieke en electorale verleden wordt gekeken, maar die voor het meest recente verleden, voor het heden en wie weet voor de toekomst niet of nauwelijks relevant is? Nee, die conclusie zou voorbarig en onrechtvaardig zijn. Het is zelfs zo dat het relatief late verschijnen van de studie, althans gemeten in afstand van de verkiezingen die erin centraal staan, een bepaald voordeel oplevert. Immers, de in het boek opgenomen electorale analyses en beschouwingen geven de lezer juist een kader voor een beter begrip van de meer recente electorale ontwikkelingen. Het boek bevat tal van vertraagde beelden, waarop de bewegingen van het verleden nauwkeurig kunnen worden waargenomen en geanalyseerd. Dat geeft inzicht in kies- en kiezersgedrag, niet alleen maar in de verkiezingen van 2003 en 2004. Politiek en electoraal gedrag van vandaag kan ten slotte slechts goed worden begrepen tegen het licht van vergelijkbaar gedrag van gisteren en eergisteren.

Het boek is overigens ook het gewilde resultaat van een bewuste, enigszins provocerende keuze tegen snelheid en voor kwaliteit. In de inleiding wordt kort gemopperd op politiek commentatoren en politici die in de regel razend-snel weten te duiden wat het electoraat zoal wenst te zeggen en met een be-

paalde kiezersuitspraak zou bedoelen of heeft bedoeld. Kiezersstromen worden beschreven en geduid welhaast nog voordat de stemlokalen gesloten zijn. Terecht wordt opgemerkt dat dergelijke instant interpretaties soms creatief en misschien niet onaannemelijk zijn, maar zo goed als altijd op niet veel meer dan drijfzand zijn gebaseerd. Tegen het snelle, wetenschappelijk mindere of ronduit onverantwoorde *quick and dirty* opinie-onderzoek wordt dan ook het wetenschappelijke grootschalige empirische kiezersonderzoek gesteld, dat voldoet aan tal van hoge onderzoekstechnische eisen. En ja, het zorgvuldig opzetten, uitvoeren, analyseren en beschrijven daarvan kost nu eenmaal behoorlijk wat tijd.

En wat levert dat grondige en zo verantwoorde onderzoek dan zoal op? Bijvoorbeeld een nauwkeurige schets van voor het individuele Vlaamse kiesgedrag relevante structurele en culturele factoren. Wat de structurele factoren betreft, wordt duidelijk dat ook rond de eeuwwisseling – in een deel van de analyses worden de verkiezingen van 2003 vergeleken met die van 1999 – dergelijke factoren nog van aanzienlijk belang zijn. De breed levende gedachte, niet alleen in Vlaanderen, dat het met de verzuiling definitief gedaan is, moet op basis van het onderzoek worden genuanceerd. Het individuele kiesgedrag van de kiezer van de 21e eeuw is deels geworteld in het verzuilde, nog altijd doorwerkende verleden, zoals blijkt uit het relatief grote belang van mutualiteit en kerkelijke betrokkenheid in de verklaring van kiesgedrag. Zeker, de verklarende kracht die dergelijke aspecten hadden is in de loop der tijd verminderd, en haaks op elk verzuild model staat de bevinding dat leden van de socialistische vakbonden relatief weinig op een socialistische partij (combinatie) blijken te stemmen, maar de structurele factoren wegen nog altijd mee.

Daarnaast spelen uiteraard politieke opvattingen en waarden een rol, al dan niet ingegeven of gevoed door een nieuwe, zich langzaam maar zeker ontwikkelende politieke dimensie of ‘waardekloof’ in termen van rechtsautoritarisme versus linkslibertarisme’. Dat het Vlaams Blok/Belang (VB) het in electoraal opzicht moet hebben van mensen die bang zijn voor vreemdelingen is geen opmerkelijke bevinding – al is het goed als ‘dingen die iedereen al lang weet’ empirisch worden onderbouwd – maar het is, zeker voor een (Nederlandse) buitenstaander, enigszins opmerkelijk om te constateren dat het streven naar Vlaamse autonomie niet zozeer prioriteit heeft bij kiezers van het VB als wel bij aanhangers van N-VA. Ook het gegeven dat kiezers van het VB vanuit een primair economische invulling van de termen links en rechts eerder links dan rechts genoemd dienen te worden, vormt een gegeven dat zonder empirisch onderzoek gemakkelijk aan het zicht zou zijn onttrokken. ‘Je gaat het pas zien als je het door hebt’, zou Cruijff zeggen.

In het verlengde van de analyse van structurele en culturele factoren op basis waarvan de individuele partijkeuze kan worden begrepen, ligt de analyse van kiezersstromen bij opeenvolgende verkiezingen. Ook hier resulteert de studie

in inzicht dat zonder serieus onderzoek eenvoudig zou kunnen worden genegeerd. In vele landen hebben commentatoren en politici het namelijk met opmerkelijke stelligheid over de zwevende of vlottende kiezers, over het electoraat dat zich manifesteert als in een flipperkast of als stuifzand, zoals voor Nederland gehanteerde metaforen willen. Die beeldspraak gaat echter voorbij aan het feit dat kiezersstromen van en naar partijen niet zo wispelturig en willekeurig zijn als wordt gesuggereerd of geïmpliceerd. Daar zitten kenbare, begrijpelijke patronen in. Het meest krachtige voorbeeld daarvan is te vinden in wat voor Vlaanderen de ‘infralinkse’ beweging wordt genoemd. Agalev leed in 2003 fors verlies maar herstelde zich electoraal, onder de nieuwe noemer Groen!, in 2004. Analyse maakt duidelijk dat vooral stromen tussen verwante progressieve partijen aan ten grondslag liggen, en nadere analyse geeft daarenboven inzicht in de inhoudelijke overwegingen die hierbij een rol speelden. “Of hoe het electorale fortuin van de ene progressieve partij, het electorale verlies van de andere progressieve partij vormt.” (p. 92) Aldus moet het beeld van wispelturige, welhaast losgeslagen kiezers die van verkiezing op verkiezing zonder reden of richting een keuze maken worden vervangen door een beeld van kiezers die bewust en op primair inhoudelijke gronden nu eens de ene en dan weer de andere min of meer verwante partij hun stem wensen te geven.

Overigens worden in de bundel ook stappen gezet om na te gaan wat eventueel waar is van de voortgaande personalisering van de politiek en toenemende rol die kandidaten in individuele electorale overwegingen spelen. De idee dat westerse democratieën zich vergaand tot personendemocratieën ontwikkelen, is zo langzamerhand breed gevestigd. Vooral bij politici en commentatoren. Het wetenschappelijke kiezersonderzoek is aan die conclusie nog lang niet toe, zo blijkt, al was het maar omdat onduidelijk is wat in een parlementaire democratie met vele partijen die dingen om de kiezersgunst de relevante persoonlijke eigenschappen en kwaliteiten en onderliggende beoordelingscriteria zijn. Achteraf opmerken dat politicus X en politica Y precies de goede eigenschappen bezitten, gezien het door hen behaalde prima resultaat, levert in dezen weinig meer op dan vage vermoedens en ongefundeerde suggesties.

Niet alle bijdragen in de bundel gaan direct over verkiezingen, kiezersstromen en individueel kiesgedrag. Nog afgezien van een analyse van politieke participatie is er onderzoek naar de Vlaams nationale identiteit, de achtergrond van koningsgezindheid, het vraagstuk van de Europese integratie, en de verbondenheid van politieke tevredenheid met politiek vertrouwen. De auteurs van deze bijdragen richten zich zoals gezegd niet specifiek op de verklaring van kiesgedrag of de duiding van kiezersstromen, maar snijden wel degelijk onderwerpen aan die politiek en potentieel electoraal relevant zijn.

Neem het vraagstuk van de Europese integratie, dat om goede redenen wel een slapende electorale reus is genoemd. Voor Nederland was en is het Europese

vraagstuk – dat wil zeggen: tot op heden – nooit een onderwerp geweest dat in de aanloop van verkiezingen hoog op de agenda stond. Dat hiermee niet gezegd is dat het onderwerp geen politieke springstof bevat, werd duidelijk op 1 juni 2005. Toen werd in een consultatief referendum bij een opkomst van ruim 63 procent de zogenoemde Europese Grondwet door een meerderheid van 61,5% der Nederlandse stemmers van tafel geveegd. De Fransen hadden enkele dagen eerder een vergelijkbaar oordeel uitgesproken. En in het belangrijkste volksvertegenwoordigende orgaan van Nederland, de Tweede Kamer, was weliswaar een overgrote meerderheid van meer dan 80 procent voorstander van aanneming, maar de zogeheten Grondwet was althans voor dat moment en in die vorm van de baan. Toch jammer dat het plan om gelijktijdig in Nederland en België een referendum over de betreffende verdragstekst te organiseren nooit ten uitvoer is gebracht – al was het maar om boeiend vergelijkend kiezersonderzoek mogelijk te maken. De voor Vlaanderen relevante gegevens maken duidelijk, dat de uitslag hiervan bepaald lastig te voorspellen geweest zou zijn. Maar het is zeer wel denkbaar dat populistische partijen en politici de kans zouden hebben aangegrepen om een effectief afwijzend mengsel te brouwen van de aanwezige hang naar volkssoevereiniteit, angst voor de bedreiging van de nationale identiteit, politiek cynisme en anti-immigrantengevoelens.

De redacteuren van de bundel hebben ongetwijfeld de auteurs op het hart gedrukt om serieus, gedegen, verantwoord wetenschappelijk onderzoek te doen. Dat is gelukt. De afzonderlijke bijdragen zowel als de bundel als geheel bevat een schat aan informatie over de Vlaamse kiezer en zijn politieke en electorale gedrag. Maar ergens is er een misverstand ontstaan, en dat is dat wetenschap taai en ingewikkeld is en moet zijn. De keuze tegen het *quick and dirty* opinieonderzoek en ongefundeerde gespeculeer over electorale ontwikkelingen, heeft er, zo lijkt het, toe geleid dat een meer journalistieke, althans toegankelijke manier van schrijven buiten het boek is gehouden. Het moet toch mogelijk zijn om verantwoord onderzoek te doen zonder dat ook de lezer zich door al die verantwoording hoeft heen te werken? Wie lezen wil over de onderzochte Vlaamse kiezer, is niet als vanzelf even sterk geïnteresseerd in alle onderzoekstechnische overwegingen en methodologische afwegingen. “Aangezien we te maken hebben met ordinale variabelen, gebruiken we voor de schatting van de parameters en hun standaardfouten een ‘*weighed least squares*’-procedure, die gebaseerd is op polychorische correlaties en een schatting van haar asymptotische covariantiematrix,” (p. 261) is slechts een enkel treffend voorbeeld van informatie die wellicht voor een wat breder leespubliek niet het meest toegankelijk of prikkelend is. Dat is jammer en een smetje op de bundel, want dergelijke passages leiden af van de belangwekkende inhoudelijke boodschap. ‘Simpel is het moeilijkst’, aldus nogmaals Johan Cruijff – en hij heeft gelijk.

Joop van Holsteyn

Universiteit Leiden, Departement Politieke Wetenschap

M.J. van der Meer (2006), **Older adults and their sociospatial integration in The Netherlands**. Utrecht/Amsterdam: Netherlands Geographical Studies 345, 160 p.

Deze studie is een academisch proefschrift dat werd samengesteld ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit van Amsterdam (Faculteit der Maatschappij- en gedragswetenschappen). De auteur lijkt – het wordt nergens expliciet vermeld – een basisvorming te hebben gehad in de geografie en – volgens de colofon – is ze werkzaam in het ‘Amsterdam Institute for Metropolitan and International Development Studies’.

In deze bespreking sta ik eerst stil bij enkele formele kenmerken en daarmee bij de stijl van doctoreren die uit de publicatie kan worden afgeleid. Daarna geef ik enkele bedenkingen bij het thema en de onderzoeksresultaten.

De auteur schetst zelf de ontstaansgeschiedenis van dit proefschrift in een dankwoord. Twee jaar kon ze meewerken aan het Nederlandse luik van een internationaal project van dataverzameling en comparatieve data-analyse. Daarna kreeg ze ruimte om gedurende twee jaar een eigen thema uit te werken op basis van de data. De krappe tijdspanne zou comfortabeler worden gemaakt door een “dubbel” gebruik van de kopij: grote delen zouden zowel in de rapportage voor de opdrachtgever van het internationale project als in het proefschrift een plaats vinden. Het boek draagt de sporen van deze geschiedenis. Het werk omvat 7 hoofdstukken. Het eerste en laatste hoofdstuk geven respectievelijk de probleemstelling en een samenvatting en discussie. Hoofdstuk 2 leunt sterk aan bij de rapportage in het internationale project; hoofdstukken 3 tot 6 zijn artikelen die werden aanvaard (hoofdstuk 3) of aangeboden (hoofdstukken 4, 5, 6) ter publicatie.

Ik denk dat deze werkwijze te verdedigen is wanneer het universiteitsbeleid ernaar streeft om de output van het universitaire onderwijs op alle niveaus (bachelor, master én doctoraat) te verhogen. Ook is de werkwijze te verdedigen als voor een doctoraat een kortere tijd wordt uitgetrokken. Het nadeel is wel dat het eindproduct niet echt geschreven is voor een geïnteresseerde lezer, maar eerder voor een beoordelende jury. De ter publicatie aangeboden artikelen putten uit dezelfde dataset (die in elk artikel wordt beschreven) en deels ook uit hetzelfde conceptueel kader.

Het eigen thema van de auteur is een sociaal ruimtelijke lectuur van de data over integratie (actieve en passieve) van ouderen (50-90 jaar) in Nederland. Deze analysemogelijkheid was al ingebouwd in het steekproefplan: respondenten kunnen geïdentificeerd worden naar hun woonomgeving (provincie, stedelijkheid en welvaart van de buurt). Vanuit een sociaalgerontologisch perspectief is het interessant om te zien hoe de data ingepast worden in een sociaal-geografisch discours.

Zo wordt het bekende verhaal van de “disengagement” (Cunning & Henry, 1961) hertaald in een stelling van “contractie en convergentie”, inclusief de uitzondering die de regel bevestigt. De bekende data over activiteiten (betaald werk, vrijwilligerswerk, informele hulp en huishoudelijke activiteiten) worden gezien als evenveel sociaal-ruimtelijke domeinen waar ouderen wel en niet gebruik van maken. De wereld van de oudste groepen is beperkter dan deze van de jongere groepen in de steekproef: ‘de diverse patronen convergeren naar eenzelfde kern van basisactiviteiten’. Met als notoire uitzondering de activiteiten in verenigingen (vrijwilligers- en gemeenschapsorganisaties). Eigenlijk vind ik het jammer dat er geen stelling wordt ingenomen in de nog altijd aan de gang zijnde discussie over (het normatieve karakter van) de disengagementtheorie, waar tegenover dan een ‘agency’ en ‘activiteitstheorie’ wordt geplaatst. Wél gaat de auteur uitgebreid in op de mogelijke negatieve gevolgen van een te ver doorgedreven activiteitstheorie: ouderen zouden dan niet als ouderen hun plaats in de samenleving verwerven.

Een ander belangwekkend resultaat van deze sociaal-geografische lektuur is het lichtjes doorprikken van het evolutionaire denken als het gaat over de dichotomie stad-platteland. Bijvoorbeeld is de aard van de vrijetijdsbesteding en de mate waarin de netwerken van de ouderen op de familie zijn georiënteerd anders in urbane en rurale omgevingen. Behalve het gegeven dat niet alle indicatoren van succesvol ouder worden gunstiger zijn in een stedelijke context (bijvoorbeeld minder gezonde levensstijl met een kleiner aandeel dat deelneemt aan sport en lichamelijke oefening) wijst ook een afwijkend patroon in sociaal uitgaan met vrienden en familie op het belang van een niet al te lineair omspringen met deze dichotomie. Blijkbaar worden leefstijlen en integratiepatronen ook beïnvloed door gewoonten in een regio. Wat het laatste gegeven betreft, besluit de auteur dat ‘de uitkomst eerder het imago ondersteunt dat de bevolking in Zuid-Nederland een meer Bourgondisch leven leidt, waarbij familie en vrienden een belangrijke rol spelen’. Een laatste voorbeeld zijn de resultaten van de analyses naargelang van de deprivatie in de buurt waar men woont. Ongeacht de persoonlijke welvaart hebben ouderen in gedepriveerde buurten vaker een verschaald activiteitenpatroon.

De auteur pleit voor een grotere bijdrage van geografen aan het debat over sociaalgerontologische vraagstukken. Zij is ervan overtuigd dat de betekenis van de lokale leefomgeving eerder zal toenemen dan afnemen als het gaat om de vraag in hoeverre en op welke manier ouderen aan de samenleving deelnemen. Ik denk dat ze gelijk heeft. Dit sociaal-ruimtelijke aspect is in het ouderenonderzoek wat verwaarloosd, ook in Vlaanderen. De LOVO-enquête werd nauwelijks op deze manier geanalyseerd, niettegenstaande de basisindicatoren om de woonomgeving te identificeren aanwezig zijn (Jacobs e.a., 2004).

Maar dé grootste uitdaging blijft om voldoende ouderen te motiveren om deel te nemen aan sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Het proefschrift is geba-

seerd op een survey met een responsratio van 43%; de representativiteit van deze respondenten voor de totale groep kan niet worden bestudeerd. Dit vind ik een véél nijpender probleem dan de, overigens terechte, opmerking dat met cross-sectionele data niets kan worden gezegd over evoluties in participatie naargelang van het ouder worden.

Thérèse Jacobs

Universiteit Antwerpen, Departement Sociologie

Referenties

Cunning E. & Henry W.E. (1961), *Growing old*. New York Basic Books.

Jacobs Th., L. Vanderleyden & L.Vanden Boer (red.), *Op latere leeftijd. De leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.